

Materski, Wojciech

"Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920 w ocenach historyków", red. nauk. i wstęp Anna M. Cienciała, Piotr Wandycz, Warszawa 2003 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 36/2, 242-245

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

wewnętrznych" nie tylko w pierwszych latach Polski odrodzonej (s. 290). Wiele wskazuje na to, że jeszcze trudniejsza była ona w drugiej połowie lat 30.

Roman Wapiński
Gdańsk

Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920 w ocenach historyków, red. nauk. i wstęp Anna M. Cienciąła, Piotr Wandycz, Warszawa 2003, Instytut Józefa Piłsudskiego w Ameryce, ss. 71

Pod auspicjami Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce ukazała się interesująca praca, stanowiąca pokłosie konferencji, zorganizowanej w listopadzie 2000 r. w siedzibie Fundacji Kościuszkowskiej w Nowym Jorku. Składają na nią rozszerzone i skorygowane w oparciu o konferencyjną dyskusję teksty wygłoszonych w jej trakcie referatów, które zawierały przegląd historiografii polskiej (Wojciech Roszkowski), anglosaskiej (Anna Cienciąła), francuskiej (Piotr Wandycz), niemieckiej (William Lee Blackwood), rosyjskiej (Marian Kamil Dziewanowski) i ukraińskiej (Władysław Werstiuk) poświęconej wojnie polsko-bolszewickiej lat 1919-1920. Należy zaznaczyć, iż zarówno formuła referatu konferencyjnego, jak i skonstruowanego na jego podstawie artykułu przeglądowego nie zakładała uwzględnienia wszystkich publikacji z zakresu danej historiografii, lecz wskazanie tych o zasadniczym znaczeniu, określenie tendencji, obszarów wyczerpująco spenetrowanych i tych czekających dopiero na podjęcie bądź zaledwie wzmiankowanych. Powstała w ten sposób praca ma korespondować z wydanymi w 1991 r. materiałami głośniejszego czasu konferencji, zorganizowanej przez Instytut Historii PAN, względnie je uzupełniać¹.

Dobór referatów uznać należy za przemyślany, reprezentatywny dla oglądu podjętego tematu w skali powszechnej. Oczywiście rozumiem racje Redaktorów Naukowych publikacji, gdy we wstępie ubolewają, iż nie zostały uwzględnione takie historiografie, jak litewska, łotewska, fińska, rumuńska, czeska czy węgierska. Byłoby to z pewnością ciekawe jako świadectwo rzeczywistego miejsca „osiemnastej decydującej bitwy w dziejach świata” w historiografiach tych państw, ale z punktu widzenia wiedzy o wydarzeniach lat 1919-1920 prawdopodobnie marginalne, bez wpływu na już funkcjonujące oceny.

Jako szczególnie ważny dla całości należy określić artykuł Wojciecha Roszkowskiego, otwierający przegląd poszczególnych historiografii narodowych. Niewątpliwie historiografia polska — okresu II Rzeczypospolitej, wychodźstwa po 1945 r., PRL i III Rzeczypospolitej — jest zdecydowanie najbogatsza, jeśli chodzi o prace traktujące o konflikcie polsko-bolszewickim lat 1919-1920, bazuje na pełniejszym niż inne historiografie narodowe materiałach źródłowym, wypracowała rzetelny warsztat tych badań. Tekst skonstruowany został według nieortodoksyjnie przestrzegane kryterium chronologicznego — dat omawianych publikacji, głównie opracowań, ale też dokumentów, pism politycznych i wspomnień. Autor miał nade wszystko problem z selekcją bardzo już obszernej historiografii polskiej wojny 1920 r., wybraniem pozycji rzeczywiście najważniejszych bądź najbardziej charakterystycznych. Generalnie wyszedł z tego obronną ręką, niemniej zastosowane kryteria doboru — jak zawsze w podobnych wypadkach — mogą budzić wątpliwości². Można dyskutować, czy słuszne było pominięcie re-

¹ *Wojna polsko-sowiecka 1920 roku. Przebieg walk i tło międzynarodowe. Materiały sesji naukowej w Instytucie Historii PAN 1-2 października 1990*, red. A. Koryn, Warszawa 1991.

² Pominięte zostały np. kluczowe, w mojej ocenie, pozycje wydane przez silne centrum wschodnioznawcze na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu: *Polska i Ukraina. Sojusz 1920 roku i jego następstwa*,

prezentatywnych edycji dokumentów operacyjnych³. Zarazem nie zostały uwzględnione ważne publikacje wydane w ostatnim okresie⁴. Było to zrozumiałe w wypadku referatu wygłoszonego w listopadzie 2000 r. Zważywszy jednak, że omawiana publikacja ukazuje się pod koniec 2003 r., należy żałować, iż tak w przeglądzie historiografii polskiej, jak i wszystkich pozostałych redakcja temu nie zaproponowała ich autorom, by chociażby w krótkiej wzmiance *post lineae* umieścili informację o najważniejszych publikacjach, które ukazały się w latach 2000-2002.

Specyficznie potraktował informację o historiografii rosyjskiej Marian K. Dziewanowski. Zajął się wyłącznie piśmiennictwem osób, które odcisnęły swój znaczący ślad w historii, takich jak m.in. Włodzimierz Lenin, Józef Stalin i Lew Trocki, a pośrednio — w kontekście pism Józefa Piłsudskiego — Anton Denikin czy Piotr Wrangel. Publikacje historyków (George Vernadski, Jane Degras) stanowią w Jego informacji zupełny margines. Pominięcie historiografii sowieckiej można przy dużej dozie dobrej woli zrozumieć. Trudniej jednak o to, jeśli chodzi o historiografię rosyjską, opracowania wydane po rozpadzie ZSRR w Federacji Rosyjskiej, aspirującej do miana państwa demokratycznego. W tym ostatnim okresie ukazał się bowiem szereg ważnych publikacji nt. wojny 1920 r., z których większość wręcz domaga się omówienia możliwie donośnym głosem, wskazania ich nierzetelności, manipulowania informacjami, jawnej tendencyjności⁵. To wówczas dopiero — na początku lat 90. pojawiła się teza o dokonanych jakoby przez Polaków masowych mordach na internowanych Rosjanach i sowieckich jeńcach wojennych, dalece ponoć przewyższających swoimi rozmiarami zbrodnię katyńską. Zasadna wydaje się hipoteza, iż w szeregu wypadków była to odpowiedź na zapotrzebowanie polityczne, domaganie się przez Michaiła Gorbaczowa — głównie od historyków i archiwistów — znalezienia swoistego „anty-Katynia”, z pomocą którego można byłoby osłabić efekt psychologiczny nieuchronnego już pod koniec lat 80. przyznania się ZSRR do dokonanej wiosną 1940 r. ludobójstwa na polskich oficerach, policjantach i cywilach⁶.

red. ZKarpus, W. Rezmer, E. Wiszka, Toruń 1997; Z. Karpus, *Wschodni sojusznicy Polski w wojnie 1920 roku. Oddziały wojskowe ukraińskie, rosyjskie, kozackie i białoruskie w Polsce w latach 1919-1920*, Toruń 1999.

³ Bitwa Warszawska 13-28 VIII 1920. Dokumenty operacyjne, red. M. Tarczyński i in., cz. I: (13-17 VIII), Warszawa 1995, cz. II: (17-28 VIII), Warszawa 1996; *Bitwa Niemeńska 29 VIII-18X1920. Dokumenty operacyjne*, red. M. Tarczyński i in., cz. I: (29 VIII-19IX), Warszawa 1998, cz. II: (20IX-18X), Warszawa 1999. Należy dodać, iż w ubiegłym roku ukazał się kolejny tom tej edycji: *Bitwa Lwowska 27 VII-18X1920. Dokumenty operacyjne*, red. M. Tarczyński i in., cz. I: (27 VII-5 VIII), Warszawa 2003.

⁴ Zob. np. J. J. Burski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej w latach 1919-1924*, Kraków 2000; Z. G. Kowalski, *Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920 na lamach polskich fachowych periodyków wojskowych z lat 1919-1939*, Toruń 2001; J. Legieć, *Armia Ukraińskiej Republiki Ludowej w wojnie polsko-ukraińsko-bolszewickiej w 1920 r.*, Toruń 2002. Autor omawia pracę Zbigniewa Karpusa o jeńcach i internowanych rosyjskich i ukraińskich; ważne byłoby zaznaczenie, iż ukazała się jej wersja anglojęzyczna, mająca znacznie większe szanse funkcjonowania w obiegu międzynarodowym: Z. Karpus, *Russian and Ukrainian Prisoners of War and Internees kept in Poland in 1918-1924*, Toruń 2001.

⁵ Por. np. I. W. Michutina, *Pol'sko-sowieckaja wojna 1919-1920gg.*, otw. red. Ju. S. Nowopaszyn, Moskwa 1994; N. S. Rajskej, *Pol'sko-sowieckaja wojna 1919-1920godow i sud'ba wojennoplennych, internirovannyh, zalożnikov i bieżencew*, Moskwa 1999; M. I. Mieltuchow, *Sowietskopol'skije wojny. Wojennopolitczeskoje protivostojanije 1918-1939gg.*, Moskwa 2001.

⁶ „[Polecam] Akademii Nauk ZSRR, Prokuraturze ZSRR, Ministerstwu Obrony ZSRR, Komitetowi Bezpieczeństwa Państwowego ZSRR, by wspólnie z innymi instytucjami i organizacjami przeprowadziły do 1 kwietnia 1991 r. prace badawcze celem ujawnienia materiałów archiwalnych, dotyczących wydarzeń i faktów z historii sowiecko-polskich stosunków dwustronnych, w których wyniku poniosła straty strona sowiecka” — *Rozporządzenie prezydenta ZSRR M. Gorbaczowa z 3 listopada 1990 r.*, w: *Katyn. Dokumenty ludobójstwa. Dokumenty i materiały archiwalne przekazane Polsce 14 października 1992 r.*, Warszawa 1992, dok. 36, s. 130-131.

Omawiający historiografię ukraińską Władysław Werstiuk wyraźnie zaznaczył (w tytule), iż skupi swoją uwagę jedynie na okresie postsowieckim, a więc dziesięcioleciu odchodzenia przez badaczy ukraińskich od wcześniejdominującego podejścia klasowo-ideologicznego. To ważny aspekt tematu — prezentacja procesu nadal dokonującego się w ukraińskich naukach społecznych. Autor prezentuje zarówno cechy pozytywne historycznego piarstwa ukraińskiego ostatniej dekady XX w. (docenienie ówczesnych programów budowy państwa narodowego, odejście od traktowania lat 1919-1920 jako nade wszystko regionalnej odmiany rewolucji październikowej), jak i jego niewątpliwe mankamenty (bezkrytyczne podejście do emigracyjnej historiografii ukraińskiej, szczególnie widoczne, jeśli chodzi o stosunki polsko-ukraińskie). Pozycje bezpośrednio odnoszące się do wojny 1920 r. stanowią w informacji Werstiuka margines. Większość omawianych prac dotyczy szerszych zagadnień: historii ukraińskiego ruchu narodowego (zbrojnego) w omawianym okresie bądź od podstaw pisanych partii podręczników najnowszej historii Ukrainy. Chociaż można domniemywać, iż poza uwagą Autora znalazło się wiele pozycji pośrednio związanych z tematem, jednak bliższych mu niż te uwzględnione⁷, ogólny obraz piśmiennictwa dotyczącego stosunków wzajemnych w kontekście wojny 1920 r. zapewne zarysowany został trafnie. Przedstawia on wydarzenia lat 1919-1921 na Ukrainie jako samodzielny proces niepodległościowy, aczkolwiek ściśle powiązany z wydarzeniami w całym regionie środkowoeuropejskim, w szczególności w Polsce.

Od bardzo istotnej konstatacji rozpoczyna swój przegląd historiografii anglosaskiej tematu Anna M. Cieniała. Stwierdza ona, iż klęska Armii Czerwonej na przedpolach Warszawy, jak i w całej wojnie z Polską jest dla większości historyków anglosaskich niezrozumiała, a co za tym idzie — ignorowana. Jeśli pominąć specyficzną, nienaukową publikację Lorda d'Abernona⁸, należy uznać — stwierdza Autorka — iż przez pół wieku w historiografii tej nie funkcjonowało żadne opracowanie traktujące o wojnie 1920 r. Wprowadziły ją do literatury anglosaskiej dopiero prace Normana Daviesa⁹, Thomasa G. Fiddicka¹⁰ i Russela Bryanta¹¹. Im właśnie poświęca Autorka swoje wystąpienie, różnicując piszących według kryterium warsztatu i stawianych przez nich też generalnych, puentujących relacje polsko-bolszewickie w latach 1919-1920 (wojna, granica). To, co proponuje Cieniała, stanowi małą w porównaniu z innymi autorami próbkę historiograficzną, ale zarazem próbkę bardzo reprezentatywną, ściśle dotyczącą tematu konferencji i publikacji pokonferencyjnej. Konkluzja dokonanego przeglądu jest minorowa: Autorka konstatuje pilną potrzebę napisania bądź przetłumaczenia na język angielski pracy na miarę stanu badań i dostępności źródeł, stworzenia tym samym szansy na skorygowanie stanu wiedzy, jakim w zakresie wojny polsko-bolszewickiej 1920 r. operują anglosaskie syntezy i podręczniki akademickie.

Prezentując stanowisko historiografii francuskiej wobec wojny 1920 r., Piotr Wandycz słusznie zaczyna od uprzedzenia czytelnika, iż przez Francuzów Rosja — nawet po 1917 r. —

⁷ Por. np. O. Kolanczuk, M. Łytwyn, K. Naumenko, *Heneralitet ukraińskich wyzwolnych zmahań*, Lwów 1995; I. Nahajewskij, *Istorija ukraińskoj iderżawy dwadcatohostolitt'ja*, Kyjów 1995; S. Ripeckij, *Ukraińskie Siczowe Strilectwo*, Lwów 1995; B. Jakymowycz, *Zbrojni syły Ukrainy. Narys istoriji*, Lwów 1996.

⁸ *The Eigteenth Decesive Battle of the World: Warsaw 1920*, London 1931 (tłum. pol.: E. V. D'Abernon, *Osiemnasta decydująca bitwa w dziejach świata pod Warszawą 1920 r.*, tłum. S. A. Arwen, oprac. i wyd. A. Dobiecki; Warszawa 1932; reprint: Warszawa 1990).

⁹ *White Eagle, Red Star. The Polish-Soviet War, 1919-1920*, London 1972 (tłum. pol.: *Orzeł biały, czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920*, tłum. A. Pawelec, Kraków 1997).

¹⁰ *Russia's Retreat from Poland 1920. From Permanent Revolution to Peaceful Coexistence*, New York 1990.

¹¹ *Lord d'Abernon, the Anglo-French Mission, and the Battle of Warsaw, 1920*, „Jahrbucher für Geschichte Osteuropas”, Bd. 38, 1990, s. 526-547.

niezmiennie traktowana była jako potencjalny ważny czynnik bezpieczeństwa, utrwalania dominującej pozycji Paryża na kontynencie. Długi czas po wojnie wciąż liczone na załamanie się „sowieckiego eksperymentu”, powrót do władzy byłych sojuszników, skonstruowanie osi Paryż-Piotrogród (Moskwa). Wszystko to tworzyło pryzmat, przez który na wojnę 1920 r. patrzyli francuscy politycy, a za nimi historycy. Do tego dochodziła ignorancja, lekceważąco-protekcjonalny stosunek do spraw polskich. W jakiejś mierze tłumaczy to, zdaniem Autora, dlaczego w obrębie historiografii francuskiej nie powstała żadna monografia wojny 1920 r., a wiedzę o niej czerpie się niemal wyłącznie z ogólnikowych wzmianek w syntezach historii powszechnej XX w. Jeśli coś w tym zakresie budzi większe zainteresowanie, to głównie rola generała Maxime'a Weyganda w kampanii 1920 r. (bitwie warszawskiej). Podsumowując, Autor stwierdza, iż historycy francuscy generalnie mają krytyczny stosunek do Józefa Piłsudskiego, uznają polską politykę wschodnią w pierwszych latach niepodległości za agresywną i nierealistyczną. Sądy takie opierają się na powierzchownym traktowaniu ważnych z punktu widzenia dziejów powszechnych XX w. wydarzeń, a ich wyprowadzaniu towarzyszą błędy faktograficzne. W konkluzji Wandycz stwierdza, iż na rzetelną pracę o wojnie 1920 r. pióra historyka francuskiego przyjdzie nam jeszcze poczekać.

Całość tomu kończy lapidarny materiał Williama Lee Blackwooda, sytuujący wojnę lat 1919-1920 w dorobku historiografii niemieckiej. Autor dokonuje bardzo powierzchownego oglądu badań nad relacjami polsko-sowieckimi, ograniczając się do zaledwie kilku pozycji. Jeśli chodzi o historiografię Republiki Weimarskiej i Trzeciej Rzeszy, w myśl której Polska była li tylko państwem sezonowym, stanowiącym zagrożenie dla sąsiadów, takie jej potraktowanie nie stwarza większego problemu. Inaczej wygląda sprawa, jeśli chodzi o historiografię niemiecką po II wojnie światowej, w szczególności w Republice Federalnej Niemiec. Autor sprowadza ją do monografii Gerharda Wagnera¹² oraz dwóch podręczników (syntez)¹³ — prac ważnych, rzetelnych, ale nie wyczerpujących tematu ani nie zamykających badań nad konfliktem 1920 r. Blackwood pomija cały dorobek Kaia von Jeny¹⁴, historyka od lat badającego relacje polsko-sowieckie, a także tejrangi publikacje, co obszerna synteza Klausa Zernacka, przedstawiająca historię równoległą Polski i Rosji¹⁵. Mimo wszystko jednak dobrze stało się, iż ten istotny nurt historiografii powszechnej, jaki stanowią prace badaczy niemieckich, nie został w omawianym zbiorze pominięty.

Zgromadzone teksty są w ograniczonym stopniu porównywalne w zakresie podejścia ich Autorów do podjętego zadania: scharakteryzowania dorobku danej historiografii nt. konfliktu polsko-bolszewickiego lat 1919-1920. Niemniej w sumie wnoszą one nowe elementy do obrazu stanu badań, są przydatne tak w zakresie ich oceny, jak i — nade wszystko — jako przewodnik po kilku wartych uwagi obszarach historiografii.

Wojciech Materski
Łódź-Warszawa

¹² G. Wagner, *Deutschland und der polnisch-sowjetische Krieg 1920*, Wiesbaden 1990 (wyd. I 1979).

¹³ G. Rhode, *Kleine Geschichte Polens*, Darmstadt 1965; H. Roos, *Geschichte der polnischen Nation 1916-1961, von der staatsgründung im Ersten Weltkrieg*, Stuttgart 1961. Jako wartościowe Autor wymienia też prace: J. Hoensch, *Geschichte Polens*, Stuttgart 1998; R. Jaworski, Ch. Lubke, M. G. Müller, *Eine kleine Geschichte Polens*, Frankfurt a/Main 2000.

¹⁴ Zob. np. K. von Jena, *Polnische Ostpolitik nach dem Ersten Weltkrieg: das Problem der Beziehungen zu Sowjetrußland nach dem Rigaer Frieden von 1921*, Stuttgart 1980.

¹⁵ K. Zernack, *Polen und Rußland. Zwei Wege in der europäischen Geschichte*, Berlin 1994 (tłum. pol.: *Pol-ska i Rosja. Dwie drogi w dziejach Europy*, tłum. A. Kopacki, Warszawa 2000).